

АНТИКА В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА ТА ЯРА СЛАВУТИЧА

У статті визначаються особливості засвоєння та інтерпретації античних елементів у поезії Євгена Маланюка та Яра Славутича. Авторка доводить, що античність була невід'ємною складовою частиною естетичного ідеалу обох митців.

Особливості літературного процесу визначаються не тільки змінами, що відбуваються в житті, а й тими внутрішніми законами, які властиві розвитку літератури. Одним із таких внутрішніх законів є складна взаємодія традицій і новаторства. В поетичній творчості Євгена Маланюка спостерігаємо тяжіння до художніх структур, в яких сьогодення осмислюється у зв'язках з минулим, а минуле відображається у світлі гострих проблем сучасності. До цієї думки прийшли у минулому столітті ще романтики, давши визначення поняттю «історична свідомість» у літературі.

Художнє прочитання й інтерпретація творчості Євгена Маланюка вимагає глибокого проникнення у внутрішній світ як самого автора, так і ліричних героїв його творів. Стихією поета була боротьба, рух, дія, поривання. Але його насамперед хвилює і захоплює динамічна непереможна сила – краса. Перед нами постає вроджений лірик із дуже вразливим серцем. І тому Є.Маланюк гідно займає місце в історії української літератури не лише як «залізник строф імператор», автор «Стилета й стилоса», «Землі й заліза», «Влади», а й як «ніжний поет-лірик, автор елегійної «Прощі», задивлений у молодість «Останньої весни» і зрілого століття «Серпня».

Складовою частиною естетичного ідеалу поезій Маланюка є античність. Головна проблема, яка порушується в його поезіях, - це проблема людського буття, усвідомлення людиною своєї причетності до історії, визначення свого

місця в історії. Ці питання хвилювали ще античну людину.

Звернення Євгена Маланюка до античності йде кількома шляхами. Це і використання античних образів та мотивів, і своєрідні мовні трафарети, які автор використовує у готовому вигляді, і античний міф – все це дозволяє поетові осмислити людину історично.

У поезіях Маланюка фразеологічне використання античних образів і понять вживаються переважно заради яскравості і виразності мови. Такі фразеологізми мають прикрашувальний характер, виступають засобом поглиблення образів.

Античні елементи в поезіях Є.Маланюка виконують різноманітні функції допомагають передати високий пафос, атмосферу цілої епохи, вразити уяву читача несподіваними зіставленнями, зробити образ виразнішим, рельєфно-пластичним, викликати далекоосяжні асоціації, звернути увагу на підтекст. Крім того, вони виконують смислотворчі і формотворчі функції, розширюючи філософсько-естетичну наснаженість поезії, глибше розкриваючи характери образів.

Антична теорія Маланюка базувалася на тому, що колись Україна належала до культурного кола (ойкумени) античної Греції - Еллади, яка була джерелом пізнішої римської культури, а ще пізніше – західноєвропейської. В античні часи до цієї культури не належала ні Західна, ні Середня Європа, тільки українська земля, що творила тоді найпівнічнішу частину того кола. Цей факт має, на думку поета, величезне значення, бо еллінська культура залишила глибокі сліди у психіці української людини. Одним із таких виявів Маланюк вважає характерне українцям прагнення до краси.

Ще одним елементом античної культури поет вважає високорозвинене почуття моралі, загальну етику, яка вслід за античною «калокагатією» (красою і добром), помітна в усьому українському житті, і так само в сполучі з красою. На основі цієї культурної спадщини Маланюк називає Україну, за німецьким істориком Гердером, Новою Елладою чи Степовою Елладою.

Назвавши Україну Елладою, митець вивів з цього поімення цілу систему

подібностей, що по'язують ментальність нашого народу з давньогрецьким розумінням життя, краси, доброти, справедливості.

Деякі літературознавці (М.Крупач, Е.Лисенко) критикують теорію Є.Маланюка про «всемогутні наслідки» в нашій підсвідомості від грецької античної культури. «Звичайно, ніхто не заперечує взаємовпливу сусідніх культур і того, що грецька ввібрала краще від них, акумулювала й подала світу неперевершені зразки мистецтва й духовності. Але не можна враховувати, що грецька цивілізація не «самонародилася» в повній ізоляції від світу. Вона на відміну від інших народів, мала на цей час найсприятливіші умови для самовдосконалення й самовираження» [152].

Туга за втраченою батьківщиною в Євгена Маланюка – це вічна рана, що викликає в нього щораз нові нюанси мистецького страждання. Найголовнішим персонажем мотиву вояк-емігрант є постать Маланюка-Одіссея і з нею пов'язані образи: Ітака – Україна, човен – метафоричний образ тимчасовості. Поет порівнює свою долю емігранта зі становищем Одіссея:

Одіссеєм, стомленим до дна,
Лихим безмежжям чужини глухої,
Вдивляються у острів той, що гоїв
Солодким виливом ясного сна.

Дослідниця творчості митця Роксана Харчук прийшла до висновку, що дволикий Одісей – найулюбленіша з масок Маланюка. «Найулюбленіша не лише через те, що Одісей «все здмухне «як попіл», щоб віддатися імперативній вірності родині, теплу дому– того, якого вже нема, але й тому, що Одісей завжди готовий до виклику: від пристрасті не відмовляється, але й не йде їй сліпо назустріч. Змагається з нею, знаючи про небезпеку, яку несуть в собі пристрасті. Найбільша полягає в тому, що любов–ненависть неподільні, а розум – інструмент відносний. У самотності й безнадії любов – це чорне. Вона перетліває в темний гнів, у прокляття й розчарування. Розчаруємося ж завжди в собі, тому ненависть – це ненависть до себе (не антипод, а любов «зі споду»)).».

Різноманітні художні тропи, які містять античні імена. Цитати з праць

античних мислителів, вказівки на події всесвітньої історії, Є.Маланюк проектує на власний стиль. Це і постійне порівняння українських земель з античною Елладою, Римом, і своєрідні екскурси в давню історію. Використання імен античних митців – Ксенофонта, Фідія, Гіппократа, Сократа, Еврипіда, Горация, Гомера – з метою глибокого розкриття сучасних проблем, проведення паралелей з інонаціональною історією.

Спостерігаємо фразеологічне використання античних образів і понять: «Еолова арфа», «нитка Аріадни», «човен Одиссея». Використовує Євген Маланюк і сталі вирази латинською мовою: «Ave Caesar!» – хай живе Цезар.

Безпосередній зв'язок з античністю спостерігається і на рівні інтонаційної асоціації. В поезіях Є.Маланюка Україна асоціюється з «волинською Навсікаєю», «буйною степовою Деметрою», «степовою Елладою», а її народ – з «сарматськими Афродітами» та «кирпатими Аполлонами». Яскраві, влучні епітети лише підкреслюють цю асоціацію, зв'язок українського з давньогрецьким.

У поезіях митця вражає багатство епітетів («легкостопа Евтерпа», «зрадлива Муза», «сліпа Астарта», «тьмянний і злий Олександр») і наскрізних образів-символів, які є твизначальними елементами творчої індивідуальності поета. Вживання наскрізних античних образів розраховане на читача, здатного з підтексту поезії дешифрувати її прихований зміст, у той час як у самому тексті прямі пояснення принципово відсутні.

Отже, античні елементи в поезії Євгена Маланюка виступають у різних контекстах, варіюють, але завжди виконують високоестетичну, поетизуючу функцію. Переосмислення античних мотивів та образів не вносить принципових змін у стиль Маланюка, але посилює філософське начало його поезій.

Постійне звернення письменників до давніх сюжетів, мотивів та образів досліджувалося багатьма літературознавцями, які відзначали, що попит на давнину виникає від появи нових відчуттів і сподівань, для вираження яких важко знайти відповідну форму. Звичні ж форми вже не відповідають цим

вимогам, оскільки досить тісно зрослись із певним змістом, стали невіддільними від нього та важко пристосовуються до нового. Тоді людина звертається до тих образів і мотивів, через які дуже давно вже були вкладені її думки та почуття, що нині усталились і не заважають їй накласти на ці старі форми свій новий відбиток.

Поезії Яра Славутича позбавлені необхідності приховувати авторські думки аж надто безпосередньо. Творець відвертий з читачем, а його алегорії є суто художніми – нерозривними в контексті. Умовно всі античні образи, використані Славутичем, поділяємо на кілька груп:

1. Інтимна й пейзажна лірика із вкрапленнями античних мітологічних імен (*Антей, Аполон, Діоніс, Одисей, Мойра, Муза, Пан, Пандора, Пенелопа* тощо) і герграфічних назв (*Делос, Парнас*).

2. Громадська лірика (зокрема поезії автобіографічного характеру) з використанням імен (давньогрецької мітології *Антей, Аріянда, Орфей, Паріс, Прометей, Протей* тощо). До того ж це поезії високої напруги, де збільшити відповідний емоційний вплив допомагають алюзії.

3. Вірші про чужину, що досить близькі до перших двох груп, але мають і свої відмінності: автор уводить у тло поезій саме найтрагічніші образи античної мітології (*Касандра, Електра*).

4. Поезії, насажені античними образами та мотивами, глибоко пов'язані з сучасними авторами подіями (*амазонки, Персей*).

5. Літературні портрети-посвяти, де присутнє подвійне сприймання античних імен і реалій (спочатку поетами-неокласиками, а потім Яром Славутичем).

Найбільш кількісно виявленою є перша група, де автор наскрізно використовує взяті з античної мітології образи, що були й раніше орієнтовно сприйняті українською літературою та традиційно використовуються в контексті аналогій з національною культурою та історією. Але при тому визначаємо авторську тенденцію Славутича-лірика до яскравого забарвлення поезій античними вкрапленнями, до урізноманітнення й пожвавлення їх

емоційного впливу. Так, на означення почуття кохання автор використовує в канві поетичних рядків «мовні трафарети» античного походження;

Задля відваги глянув я назад
І там побачив: сяєвом палали
Високих сосон мідні стовбури
Немов із мармуру ставні колони
Побіля входу у *Венерин храм* (1, 35)

Лірика митця наснажена класичними для сприйняття образами давньогрецької мітології, які символізують надхнення та творчість. У цьому плані найвдалішим видається залученням теонімів *Аполон*, *Муза*, *Діоніс* та мітологічних географічних назв *Парнас*, *Кастальське джерело* тощо. Так, усередині 50-их років перо Яра Славутича закарбовує:

Коли ж тумани, з сонцем повсякчас,
Надходять валом на гірке узлісся,
Милуйсь і думай – ти відкрив *Парнас!* (I,147)

Парнас – традиційне позначення святилища поезії, місце перебування муз та Аполона (у переносному значенні – світ поезії), і тому в наведених рядках присутній величезний настрій, оптимізм, за термінологією хідожників – переважає білий колір.

За мітами, на Парнасі додає свіжости та святости Кастальське джерело. У 1968 році, підчас відвідин Дельфів Яр Славутич творить під враженням від цього однойменного вірша. У цій поезії античні ремінісценції виконують порівняно з традиційними дещо іншу функцію: автор використовує назви *Парнас* і *Кастальське джерело* для створення контрасту з урбанізованим, цивілізованим життям нашого сучасника:

Хай новоатомні рапсоди часу
Пильнують путь космічної плавби,
Серед ракет шукаючи окрасу,
А я люблю *Кастальське джерело*,
Молюсь до схилів і лісів *Парнасу*...(1, 233)

Варто при цьому зауважити, що зрештою лише майбутнє розсудить, чого більше дала нам цивілізація, зокрема, індустріалізація та урбанізація, – Хорошого чи поганого, позитивного чи негативного, органічного чи

неорганічного.

У полотно поетичних творів Яр Славутич уводить і традиційний образ *Музи*. Певно, саме муза ліричної поезії Еетерпа згадується у таких рядках:

Пришов Шекспір до нашого Тараса
На тому світі, де з усіх віків
Збирала *Муза* славних віршників,
Яким захоплено плескала маса (1, 365)

Смислове тло віршованих рядків розширює згадка про *Аполона* та *Діоніса*. Уже в сиву давнину Діоніса шанували в Дельфах поряд із Аполоном. Крім того, залучається й загальний для цих богів епітет *Мусагет*, що є саме по собі цікавим моментом, оскільки поєднує в одному мистецтві *Аполона* й *Діоніса*, який уособлює екстаз, надхнення та страждання [3:88].

Поет саме й зазначає, що творча праця тоді ефективна, коли поєднуються в ній лірика та екстаз:

Рахманний, мудрий *Аполон*
І полу'яний *Діонісій* [так в автора]
Мій труд відвідують, як трон,
В обладі вимріяних візій (1, 146)

Часто вже в назві твору засвідчені античні ремінісценції. Так, старовинному містові Делос у 1977 році Яр Славутич присвячує однойменного вірша, в якому опоетизовує, надає філософського змісту та символічності цьому місту. Твір насичений панорамністю світобачення, обумовленістю нашого сьогодення минувиною та нашого майбутнього – сучасним. Саме тому в поезії не випадковим є широкі асоціації.

Делос – острів на Егейському морі, відомий храмом і культовим місцем Аполона та Артеміди. Поет засвідчує нерозривний спадкоємний зв'язок різних епох, переконливо доводить, що культура давніх греків впливає на наші смаки та уявлення, формує естетичні ідеали, зокрема відчуття краси й величі. Асоціація ж острова споглядається в тому, що автор надає цій культурі функції місіонерства, зазначаючи й напрям такого впливу.

Можемо засвідчити, що Яр Славутич у разі потреби та відповідно до авторського задуму вміє не тільки синтезувати, зближувати й об'єднувати

часові уявлення, а й навпаки – розмежовувати, розділяти їх, надмірно перебільшувати їх часову дистанційність, щоб таким чином підкреслити вагомість змін, які відбулися в їх проміжку, щоб довести нетлінність розвитку мистецтва. Саме цій меті підпорядковане використання й міфічних образів *Пітії* та *Пана*.

У силовому полі античних міфів провідну роль відіграє віра в Долю, передбачення, віщування. Цей фактор становить основу глибокого трагізму античних героїв, доля і вчини яких підпорядковані волі богів. При тому ми водночас засвідчуємо і свою віру в фатум, невідворотність, яка з одного боку може надати гнітючого настрою, але з іншого – певною мірою полегшує життя (своєрідне заспокоєння: ти зробив все можливе. . .)

У поезіях Яра Славутича фактор невідворотності як універсалії людського буття античні часи відступає на другий план, що спричинено довготривалою еволюцією людства. На перший план поет ставить морально-етичний фактор, який визначає та оцінює вчинки людини. Крім того, митець не обмежується рецепцією лише інонаціональних міфологічних образів, поряд з якими використовує й образну систему словянської міфології (*Ярила*, *Берегиня*). До речі, до такого прийому автор вдається досить часто, що свідчить про Славутичеву можливість активізувати в сучасному контексті літератури широкий спектр історико-культурологічних асоціацій.

Давньогрецький образ *Мойри* репрезентує як пряму, так і езотеричну інформацію. Пряма (відкрита) інформація передбачає традиційне вживання митцями в художніх творчій образу *Мойри* (за римською міфологією – Парки) як Долі. Езотерична (прихована інформація наявна у синтезі поглибленого семантичного значення відповідного образу конденсованого емоційного вираження почуттів, що складає інтелектуальне й душо підгрунття.

У сучасній мовній системі *мойра* (*парка*) вживається як синонім до слова *доля*. За греко-римською міфологією *мойри* – богині людської долі, з якими було пов'язане все життя людини: Клото пряла нитку людського життя, Лахесіс вела людину крізь мінливості долі, Антропа перетинала цю нитку у мить

смерті. Відповідно римляни поклонялися трьом на ймення Нова, Деціма та Марта (смерть).

У філософській та автобіографічній поезії «Підкрадається тихо старість...». Славутич поєднує два образи: з римської міфології – *Фортуну* (богиню щастя, долі й добробуту) та *Пандору*, яка стала причиною всіх негараздів на землі (відкрила подаровану богами скриньку, і звідти світом розлетілися численні лиха, що завдають і досі людям багато горя та страждань. На денці залишилася лише надія).

Поєднання цих двох образів є символічним узагальненням складного життя людина, яка змогла пережити багато страждань і горя, але вийшла з цього випробу переможцем. Показово, що в авторській концепції образ Пандори переноситься на міфологему долі, яка у поезії Славутича постає глибшою та змістовнішою за класичну семантику цього поняття. В інтерпретації митця функціональний тип долі детермінується в ідею талану чи безталання, а точніше – у складну, лиху долю. Мотив страждання і прослуховується у змісті вірша. Для поета страждання – це невизнання, а тому образ є Пандори (тут - гіркої долі) проектується на більш світлий образ Фортуни.

Загалом сприймаючи визначену долю, поет не ставить її у залежність від волевиявлення незбагненого «ви року» богині долі, щастя та успіху, оскільки його доля не зумовлюється мотивом випадковості, як це подається в античній міфології. Тому великого значення та розуміння набуває амбівалентний образ «невгамовної крові»:

Та нуртує гінка, як завше,
Невгамовна погоня крові (I, 418)

Міфологема долі, виявляється, ще більш увиразнює та підсилює оптимістичний висновок вірша. Ось чому в контексті твору міфологема долі отримує зрештою позитивну оцінку, бо усвідомлення цього виводить митця зі стану пасивного підкорення долі, спонукаючи до активного вибору та формування власного життєвого шляху:

Всі наруги навал здолавши,
Світ стоїть, як стояв, здоровий (I, 418)

Використання античних образів дає можливість Яру Славутичу активізувати в сучасному контексті поезії широкий спектр історико-культурних асоціацій.

Тема «мистецтво – митець – народ» більш рельєфно розкривається через уведення в тканину поетичного тексту античних образів, що дає можливість автору об'єднати в єдине ціле національні, морально-етичні та філософсько-гносеологічні проблеми, які хвилюють людство впродовж всього його існування. Показовим у цьому плані є використання в світовій літературі образу *Кассандри*, інтерпретація якого набула глибокого трагічного забарвлення.

В 1970 році в Едмонтоні, коли Яр Славутич лише про своє бажання побувати в Києві, образ Кассандри, зберігаючи первинну художню мотивованість, набуває від митця нетрафаретного трактування. Автор вдається до прозової алкозії, понеже у переносному наченні Кассандра – це особа, яка передбачає майбутнє лихо, але не може його відвернути. Крім того, цей образ набирає ще й виразної символічності. «Слово моєї Кассандри» – так назвав свою поезію Яр Славутич.

В античній міфології провісницю, що зневажала любов Бога, було покарано так, що її пророкуванням ніхто не вірив. Знати про грядуще нещастя і не мати можливості відвернути його – це було найбільшим стражданням для Кассандри. Подібної кари зазнав і наш поет, який за довгий час перебування поза межами України залишився патріотом, що не лише знав про події на Батьківщині, але й намагався брати активну участь в історичних змінах. Ось чому образ античної провісниці актуально накладається на життєву долю самого поета-емігранта.

Образ ліричного героя опесередкований мотивом вигнання творчої особистості в нівелюючих умовах народного забуття. Традиційно у світовій літературі поряд із цим використовується мотив духовної депресії

(найяскравіший приклад – період заслання давньоримського поета Публія Овідія Назона). У поезіях Яра Славутича не знаходимо мотиву духовної кризи особистості, навпаки – автор шукає сили в собі, щоб відмовитися від добровільної деградації мистецького потенціалу. Тому поезії, розділені кількома десятиліттями, несуть життєстверджуюче начало.

Як уже зазначалось, використання античних образів значною мірою впливає на емоційно-естетичне забарвлення поетичного твору. Тому образ міфологічної провісниці виявився найбільш придатним для умовної художньої символізації. Поряд із цим автор використовує образи Електри, Одісея, Пенелопи, які також можна розглядати на рівні мікроструктури плетичного тексту. Зокрема згадки про *Одісея* та *Пенелопу* зустрічаємо в автобіографічних поезіях. Ці образи не набувають самостійного значення, виконуючи службову роль. Наділені значною емоційною силою та сталими рисами образів-символів, вони підкреслюють громадську патетику віршів, викликаючи відповідно асоціації.

Прочитуючи античні образи, якими насичена структура поезій митця, не важко уявити складне й витончене мереживо його художнього стилю. Запозичене та своє – вистраждане, пережите – синкретизувалось в єдине ціле, що стало підмурівком Славутичевої талановитої поезії.